

KREDITOR BORCLARIN VƏ DIGƏR ÖHDƏLİKLƏRİN, DEBITOR BORCLARIN, MATERIAL EHTİYATLARININ VƏ DIGƏR AKTİVLƏRİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ ÜZRƏ METODOLOGİYA

1. Tətbiq sahəsi

Beynəlxalq və Milli qiymətləndirmə standartlarının tələbləri də nəzərə alınmaqla Kreditor borcların və digər öhdəliklərin, debitor borcların, material ehtiyatlarının və digər aktivlərin qiymətləndirilməsi sahəsində tətbiq edilir.

2. Anlayışlar

1. Kreditor borclar (bundan sonra KB) - müəssisə, təşkilat və ya qurumun müvafiq hüquqi və ya fiziki şəxslərə ödənilməli olan borcları, pul məbləğləridir.
2. Debitor borclar (bundan sonra DB) - hüquqi və ya fiziki şəxslərin, müəssisə, təşkilat və ya quruma onlarla işgüzar münasibətlər nəticəsində yaranan borcun məbləği
3. Öhdəliklər – Bir şəxsin digər şəxs xeyrinə etməli olduğu müəyyən hərəkətdir
4. Material ehtiyatları (bundan sonra ME)- satış məqsədilə saxlanılan, istehsal prosesində hazırlanmaqda olan, istehsal və xidmətlərin göstərilməsi prosesində sərf edilən xammal və materiallar
5. Digər aktivlər (bundan sonra DA)- müəssisənin satış və ya istehlak materialları kimi istifadə üçün nəzərdə tutulmayan bütün maddi və qeyri-maddi aktivləri

3. Qiymətləndirmənin aparılması mərhələləri

1. Qiymətləndirmə üçün əsas- Qiymətləndirmə fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının qanununun 9-cu maddəsinə görə, sifarişçi və qiymətləndirici arasında bağlanmış yazılı müqavilə və ya məhkəmənin və ya inzibati orqanın qiymətləndirmənin təyin olunması haqqında qərarı və icra məmurunun sifarişçi qiymətləndirmə üçün əsas hesab edilir.
2. Qiymətləndirmə tapşırığının formalaşdırılması- sifariş tapşırığına əsasən dəyər növlərinin müəyyənləşdirilməsi, BQS və MQS üzrə yanaşma və metodların müəyyən edilməsi, tapşırıq üzrə zəruri informasiyanın toplanması
3. Qiymətləndirmə məqsədinin müəyyən edilməsi- məsələn , girov məqsədli , satış məqsədli və s.
4. Müvafiq sənədlərin nəzərdən keçirilməsi
5. Ehtimal və məhdudiyyətlərin qeyd edilməsi
6. Sifariş tapşırığına əsasən müəyyən edilmiş yanaşma və metodlardan istifadə etməklə dəyərin müəyyən edilməsi
7. Yanaşma və metodların əsaslandırılması
8. Yekun nəticənin razılaşdırılması

4. Debitor və kreditor borcların qiymətləndirilməsi

Debitor borc (DB) – müqavilə üzrə tələb əsasında və ya hər hansı razılaşdırılmış yaxud hesablaşma tarixində pul vəsaitini almaq hüququdur və müəssisənin balansında aktiv olara əks etdirilir.

DB, malların nisyə satılması, borc verilməsi və s. hallarda yaranır. Debitor borclar balansda aktiv kimi göstərilir. DB, müddətinə görə, qısa müddətli və uzun müddətli ,gecikmə müddətinə görə gecikmiş və gecikməmiş, etibarlılığına görə zəmanət verilmiş və zəmanət verilməmiş olur.

Qiymətləndirmə üçün sifarişçi və qiymətləndirici arasında müqavilə bağlanmalı və ya məhkəmə qərarı olmalıdır.

Qiymətləndirmə məqsədi müəyyən edilməli və qiymətləndirmə tapşırığı formalaşdırılmalıdır. Qiymətləndirmə tapşırığı aşağıdakılardan ibarət ola bilər:

- 1) Qiymətləndirmə üçün müəssisənin hansı debitor öhdəlikləri nəzərə alınacaq (debitor borcların bir hissəsi və ya tam hissəsi nəzərə alın bilər). DB-nin müddətinə, gecikməsinə və s. amillərə görə müəyyən amillər nəzərə alınmalıdır.
- 2) Qiymətləndirmə üçün qəbul edilən debitor borclar kütləsini portfel prinsipi ilə yaxud parçalanmış səviyyədə (konkret borcalanlar səviyyəsində) qiymətləndirmək

lazımdır mı? Bundan əlavə, əgər qiymətləndirmə bölgü əsasında həyata keçirilərsə və bu zaman konkret debitorlar müəyyən edilərsə, yalnız debitorun subyekt qarşısında deyil, subyektin də debitor qarşısında müəyyən öhdəlik daşdığı hallarda öhdəlikləri əvəzləşdirmə yolu ilə ödəmək mümkündür mü (kreditor borcu, veksəl borcu, kredit ödənilməsi öhdəliyi, faizlər və s.)?

3) Qiymətləndirmə məqsədinin müəyyən edilməsi- Sifarişçinin müəyyən etdiyi məqsədə uyğun olaraq qiymətləndirmə aparılır.

4) Sənədlərin nəzərdən keçirilməsi

Debitor və kreditor borclarının qiymətləndirilməsi borcludan/kreditordan asılı olaraq pulun (borcun) cari dəyərinin, borcun şərtlərindən və dövriyyəsinə, habelə borcun istifadə olunduğu dərəcələrdən (əsasən kreditor borclarına aiddir) nəzərə alınmasına əsaslanır.

Uzunmüddətli və qısamüddətli debitor borclarının qiymətləndirilməsi adətən gözlənilən pul vəsaitlərinin daxilolmaları cədvəlinin təhlili əsasında aparılır. Bu halda tutula bilməyən vaxtı keçmiş məbləğlər qismən və ya tamamilə silinir. Debitor borclarının bazar dəyəri debitor borclarının balans dəyərinə ümitsiz borclar çıxılmaqla, debitor borclarının yığılmasının ən mümkün şərtləri və risk faktorlarını nəzərə alan diskontlaşdırma proseduru tətbiq edilməklə müəyyən edilir.

5) Yanaşma və Metodlar

Debitor borclarının qiymətləndirilməsinə iki əsas yanaşma mövcuddur.

Bazar (Müqayisə) yanaşması

Borclunun borclarının bazarda satıldığı hallarda istifadə oluna bilər. Müəyyən bir borclunun borcları göstərilərsə, lakin borclunun fəaliyyətinin təhlili onun mövqeyinin borcları satılan müəssisələrin mövqeyinə bənzədiyi qənaətinə gəlməyə imkan verirsə, borcun qiymətləndirilməsi üçün kapital bazarı metoduna bənzər bir metoddan istifadə edilə bilər.

Gəlir yanaşması

Debitor borclarının məbləğinin onların ödənilməsi şərtlərindən asılı olaraq diskontlaşdırılmasını nəzərdə tutur. Bu halda, maddi əsas pul olan maliyyə resurslarının müvəqqəti dəyərə malik olması ehtimal edilir: müəyyən bir zamanda və müəyyən bir müddətdən sonra vəsaitlər eyni nominalda fərqli dəyərlərə malikdir. Maliyyə resurslarının dəyərini müəyyən etmək üçün diskontlaşdırma metodu seçilə bilər ki, ona uyğun olaraq borclunun hüquqları (tələbləri) azalma amillərinə uyğun olaraq ödəniş müddətindən asılı olaraq diskontlaşdırılır (proporsional azaldılır). Bu halda diskont müddəti debitor borclarının ödənilməsi gözlənilən günlərin sayıdır. Diskontlaşdırma metodu zamanı aşağıdakı düstur istifadə edilə bilər:

$$PV = \sum i \frac{BV}{(1 + D)^T}$$

Burada: PV- borcun bazar dəyəridir.

BV- debitor borcun məbləğidir

D-Diskontlaşdırma dərəcəsi

T- Diskontlaşma dövrü-Debitor borcun ödənməsi üzrə müddət

Debitor borclarının diskontlaşdırılması üzrə dərəcə səviyyəsi qiymətləndirilən oxşar müəssisələrə verilmiş kreditlər üzrə orta bazar dərəcələri səviyyəsində qəbul edilə bilər. Bu məqsədlə siz Mərkəzi Bankın verdiyi qısamüddətli və uzunmüddətli kreditlər üzrə orta bazar dərəcəsi haqqında məlumatlardan istifadə edə bilərsiniz .

5. **Kreditor borclarının qiymətləndirilməsi** şirkətin cari pul öhdəliklərinin qiymətləndirilməsidir, buna görə də adətən müəssisə üçün bütövlükdə, daha az hallarda isə hər bir kreditor üçün ayrıca nəzərdən keçirilir. Ümumilikdə müəssisə üçün kreditlər və

borclar üzrə öhdəliklər kreditin ödənilməsi şərtləri nəzərə alınmaqla cari dəyərə çatdırılmaqla tənzimlənir. Kredit öhdəliklərinin diskontlaşdırılması maliyyə vəsaitlərinin cəlb edilməsinin alternativ mənbələri - kommersiya banklarının kreditləşməsi dərəcəsi ilə həyata keçirilir. Hər bir kreditor üçün borc nəzərə alınarsa, uçot dərəcəsi fərqli ola bilər (əgər bank öhdəlikləri varsa, o zaman dərəcələr, məsələn, konkret bankların dərəcələrinə uyğun ola bilər).

6. Material Ehtiyatlarının qiymətləndirilməsi

Material Ehtiyatlarının qiymətləndirilməsi qiymətləndirilməsi zamanı “Ehtiyatlar” adlı 2 №-li Mühəsibat Uçotunun Beynəlxalq Standartının tələbləri nəzərə alınır.

Mal-material ehtiyatlarına aşağıdakı aktivlər aiddir:

(a) müəssisənin işinin normal gedişatı zaman satışı məqsədilə saxlanılan;

(b) satış üçün istehsal prosesində hazırlanmaqda olan; və ya

(c) istehsal və ya xidmətlərin göstərilməsi prosesində sərf edilən xammal və materiallar formasında çıxış edən.

Material Ehtiyatlarının qiymətləndirilməsi zamanı bir sıra dəyər növlərindən istifadə edilir. *Mümkün xalis satış dəyəri* – müəssisənin işinin normal gedişatı zaman nəzərdə tutulmuş satış qiymətindən işin tamamlanmasına çəkilməsi ehtimal edilən xərclər və satışın həyata keçirilməsi üçün ehtimal edilən xərclər çıxıldıqdan sonra qalan məbləğdir.

Ədalətli dəyər - ölçülmə tarixinə bazar iştirakçıları arasında normal şərtlər çərçivəsində aktivin satılmasına görə alınə bilən və öhdəliyin ötürülməsinə görə ödənilə bilən qiymətdir.

İlkin dəyər- Ehtiyatların ilkin dəyərinə onların əldə edilməsi, istehsalı və ya emalı və hazırkı vəziyyətə və yerləşdiyi əraziyə gətirilməsinə çəkilən digər məsrəflər daxil edilməlidir.

Bərpa dəyərin qiymətləndirilməsi metodları

Normativ məsrəflər metodu- materialların, əməyin, səmərəliliyin, istehsal gücünün normativ dərəcələrini nəzərə alır. Onlar mütamadi olaraq təhlil edilir, lazım olduqda onlara yenidən baxılır.

Parakəndə satış qiyməti metodu-eyni marjalı , çox saylı və tez-tez dəyişən ehtiyatların qiymətləndirilməsi üçün istifadə edilir.

Material Ehtiyatlarının qiymətləndirilməsi zamanı çəkilmiş məsrəflər də nəzərə alınmalıdır. Məsrəflərin

növlərinə aşağıdakı aiddir.

1. Alış məsrəfləri
2. Emal məsrəflərinə aiddir
 - a) Məhsulla bir başa bağlı olan məsrəflər
 - b) Məhsulun əldə edilməsi üçün xammalın emalına çəkilən xərclər
3. Ehtiyatların əraziyə gətirilməsi zamanı olan məsrəflər.

Ehtiyatların alış məsrəflərinə alış qiyməti, idxal rüsumları və digər vergilər (vergi orqanları tərəfindən müəssisəyə sonradan əvəzləşdirilən vergilər istisna olmaqla), daşınma, boşaldılma, və

hazır məhsulların, xammal-materialların və xidmətlərin əldə edilməsi ilə birbaşa bağlı olan digər məsrəflər daxildir. Ehtiyatların əldə edilməsinə çəkilən məsrəflərin müəyyən edilməsində ticarət endirimləri, faizlərin qaytarılması və digər oxşar güzəştlər hesaba alınmalı deyil.